

billede kontekst

I MAGTENS FAVN

■ TØNNES BEKKER-NIELSEN

Bæredygtighed er temaet for dette nummer af *Temp.* Umiddelbart ikke noget oplagt emne for et historisk tidsskrift, eftersom den aktuelle interesse for bæredygtighed udspringer af en begrundet bekymring for fremtiden, mens historiefaget beskæftiger sig med fortiden. Og så alligevel, ved nærmere eftertanke. For det første bygger fysikernes og meteorologernes klimaprogner på historiske iagttagelser, f.eks. at vejret inden for de sidste 50 år er blevet varmere. Endvidere kan fortiden opvise eksempler på bæredygtig omgang med miljøet, som nutiden måske kan lære af. Og endelig har selve begrebet bæredygtighed og den politiske diskurs, der knytter sig dertil, rødder langt tilbage.

Billedet viser en idyllisk scene, en kvinde med to børn på skødet. I sig selv et ukontroversielt motiv grænsende til det banale, hvis ikke det var for konteksten. Dette er ét af fire store relieffer på *Ara Pacis*; det "fredsalter", som Augustus i 13 f.Kr. fik opført som en hyldest til sit eget styre og en legitimering af sine metoder. For den fred, alteret markerer, havde haft sin pris: blodige borgerkrige, skånseløst likvidering af politiske modstandere og indførelse af et monarki. Til gengæld havde den nye enehersker givet romerne – hvad? Det moderne begreb "bæredygtighed" fandtes ikke i antikken,¹ og der var ikke noget ord for det på latin; det nærmeste er "tryghed", på latin *securitas*, afledt af adjektivet *securus*, "fri for bekymring". Som historikeren Vellejus Paterculus skriver: *Rediit cultus agris, sacris honos, securitas hominibus*: "Markerne blev atter dyrket, guddommene blev atter æret, og menneskene fik deres tryghed igen".²

Det er dette narrativ, relieffet formidler. I midten sidder *Tellus*, gudinden for jorden, med de to børn, der symboliserer det romerske folk, efterkommere af tvillingerne Romulus og Remus. Til højre og venstre ses personifikationer af vindene, der bringer den livgivende regn til jorden: den vilde blæst fra havet, ridende på et søuhyre, og den milde landbrise, ridende på en gås. Under den højre figur flyder bølger – det vilde hav; under den venstre ligger en vandkrukke – de stille, ferske vande. Overalt skyder planter og grene i vejret, og for jordgudindens fødder græsser et får og en ko. Mere trygt og mere bæredygtigt kan det næsten ikke blive.

De færreste har vel tænkt over, at danske ord som "materiale" eller "materialisme" er afledt af det latinske ord for mor, *mater*, og for nutidens mennesker er "moder Jord" blot en talemåde. Antikkens mennesker mente det bogstaveligt. Jorden var en levende, moderlig organisme, og de materialer, mineslaverne hentede op fra dens indre, blev med tiden erstattet af nye. Mineralerne voksede under jorden på samme måde som græsset vokser oven på jorden.³ Men ligesom alle andre organismer kunne også moder Jords krop blive udslidt og gammel, som beskrevet i Platons dialog *Kritias*. Engang var halvøen Attika en yppig og frodig region, nu er hun kun skind og ben:

Det, der er efterladt nu, er ligesom knoglerne på en hensygnat krop i sammenligning med det, der var; den rige, bløde jord er vasket bort, og kun landets afpillede krop er efterladt. Men dengang var jorden stadig urørt, og bjergene var dækket af høje bakker af jord. Det, der nu kaldes det stenede plateau, havde en tyk muldbund, og store skove voksede på bjergene ... [bønderne] ejede både æstetisk sans og naturbegavelse, og de arbejdede i et afbalanceret klima på en jord af fremragende kvalitet og med masser af vand.⁴

1 Schliephake, Sojc og Weber: *Nachhaltigkeit*, 9.

2 Vellejus Paterculus: *Historie*, 2.89.

3 Graßl: "Problem der Nachhaltigkeit", 137-141.

4 Platon: *Kritias* 111b-e, s. 642.

Analysen er bygget op om de samme to elementer som relieffet: *jord* og *vand* – og om det paradoks, at vandet, som jo egentlig skulle være livgivende, har skyllet jorden bort og lagt Attikas marker øde. Selv mener Platon, at jorderosionen skyldes en naturkatastrofe engang i fortiden, et jordskælv kombineret med stærk regn. Forklaringen er snarere, at bøndernes udnyttelse af jorden ikke havde været så bæredygtig, som Platon vil gøre den til: Skove blev fældet for at levere brændsel til sølvminerens malmovne, og trods deres ”naturbegavelse” lod bønderne græssende geder og får æde de spæde træer, inden de nåede at vokse op og danne et nyt skovdække, der kunne have beskyttet den sårbare, nøgne jord mod regn og erosion.

I Middelhavsområdet klima er jord og vand nøglerne til overlevelse. Den, der både har jord og vand, kan dyrke næsten alt, mens den, der kun har én af delene, må sulte. Levantens første bofaste bønder var prisgivet vindenes og skyernes tilfældige spil; måske bragte de regn til markerne, måske ikke. En langvarig tørkeperiode var ensbetydende med sult og død. Indførelsen af kunstvanding, hvor bonden selv kunne styre vandmængden, bragte tryghed: ikke alene kunne der produceres langt mere på det samme areal, men udbyttet var også mere stabilt og forudsigeligt. I tilgift beskyttede dæmninger og kanaler langs floderne de bagvedliggende landsbyer mod vandets ødelæggende kræfter.

Kunstvanding opstod i Egypten, hvor Nilen hvert år gik over sine bredder og oversvømmede markerne med flodvand og næringsholdigt slam. Herfra bredte teknikken sig til Mesopotamien, hvor vandet fra floderne Eufrat og Tigris blev fordelt til markerne gennem et system af kanaler. Det er også her, vi finder de ældste vidnesbyrd om en reguleret udnyttelse af jord og vand. I en lovsamling, der tilskrives kong Ur-Namma (ca. 2100 f.Kr.) bestemmes, at man ikke må lade et jordstykke ligge uopdyrket og heller ikke bortlede vand, så det skader naboens afgrøder.⁵ Tilsvarende regler findes i den babylonske kong Hammurapis lov (ca. 1750 f.Kr.).⁶ I en lidt yngre hittitisk lovsamling (ca. 1500 f.Kr.) fastsættes bøden for at stjæle vand fra naboens vandingskanal til én shekel, svarende til prisen for 150 liter hvede eller 100 liter vin.⁷

I et område gennemkrydset af vandingskanaler var alle afhængige af alle, eftersom kunstvanding er et nulsumsspil: Såfremt én bonde tager mere end sin retmæssige andel af vandet, må de andre undvære. For at forebygge konflikter var en overordnet instans nødvendig, en statsmagt. Magten garanterede en retfærdig fordeling af vandet, magten garanterede bæredygtighed og tryghed.

Den samme kombination af magt og tryghed genfindes på Augustus' fredsalter, hvor overklassens togaklædte mænd og enkelte magtfulde kvinder af det nye herskerdynasti skridter de to sidepaneler af. Vel var proletaren på Roms gader

5 Roth, Hoffner og Michalowski: *Law collections*, 20-21

6 Roth, Hoffner og Michalowski: *Law collections*, 89; 91.

7 Roth, Hoffner og Michalowski: *Law collections*, 233; 235.

ikke afhængig af vandingskanaler, men hans overlevelse afhang af det korn, som kom til byen ad vandvejen. Uanset hvad Tellus-relieffet måtte forsøge at fortælle, så kunne Italiens marker ikke brødføde millionbyen Rom; der måtte suppleres med import fra de oversøiske provinser.⁸ I den selvbiografi, som Augustus efterlod sig, fremhæves det, hvordan han har "befriet havet for sørøvere",⁹ som kunne have truet kornsejladserne, og for sin egen regning købt korn, som han uddelte gratis til byens borgere.¹⁰

Bag denne grundidé lurer risikoen for, at den magt, som skal garantere trygheden og bæredygtigheden, bliver *a state stronger than society*, som den tysk-amerikanske historiker Karl Wittfogel formulerede det i sin kontroversielle bog *Oriental Despotism* (1957).¹¹ Her udviklede han med inspiration fra Karl Marx og Max Weber den historiske idealtipe "kunstvandings-samfundet", *hydraulic society*: Et despotisk, topstyret samfund uden respekt for individet, hvis træk kunne genfindes i antikkens Mesopotamien, Egypten, Indien, Kina, i Inkariget og i moderne stater som Osmannerriget, det russiske Tsarrige, det kommunistiske Kina eller Sovjetunionen.

Wittfogels ideer fik betydelig gennemslagskraft i hans samtid, ikke mindst i USA. Muligvis indgår en vulgariseret version heraf i den amerikanske højrefløjs konsekvente afvisning af alle slags statsindgreb, hvad enten det drejer sig om reduktion af CO₂-udslip eller vaccination mod covid-19. I historievidenskaben spiller Wittfogel-tesen ikke længere nogen rolle, og der er da også solide argumenter imod den. For eksempel at kunstvandingskun havde meget begrænset betydning i Hittiterriget, som ikke desto mindre udviklede sig til en topstyret stat med et omfattende bureaukrati og en enevældig, teokratisk hersker.

På hver sin måde fortæller Wittfogel og Augustus, at magt og tryghed er forbundet. Hos Wittfogel vurderes sammenhængen negativt: Stræben efter tryghed og bæredygtighed i kunstvandingsmiljøet fører til en usund og despotisk samfundsform. Augustus formulerer det positivt: I, folket, har overladt mig magten og til gengæld har jeg, eneherskeren, givet jer tryghed.

Den samme diskurs – at magt er det bedste middel mod utryghed – kan genfindes i vores nærrområde. Under covid-19 epidemien fra 2020 til 2022 trådte den synlige statsmagt, personificeret ved statsminister Mette Frederiksen, i karakter og gennemførte en række meget direkte indgreb i borgernes liv, som (med en enkelt markant undtagelse) fandt generel accept i befolkningen og blandt politikerne. Også den usynlige statsmagt, efterretningstjenesterne, vejrede morgenluft og forsøgte i vinteren 2021-2022 at intimidere ledende mediefolk – igen uden

8 Bekker-Nielsen: *Mare nostrum*, 115-116.

9 Augustus: *Res Gestae*, 25.

10 Augustus: *Res Gestae*, 15.

11 Wittfogel: *Oriental Despotism*, 49-100.

at møde nævneværdig modstand, heller ikke blandt de politikere, der ellers plejer at stå stejlt på den uindskrænkede ytringsfrihed.¹²

Regnestykket kan forekomme enkelt: (Stats)magt er godt, for magt giver tryk-
hed. Men det er en forsimplet sammenhæng. Der er ingen historisk evidens for, at
stærkt regulerede, topstyrede eller autoritære stater er tryggere eller mere bæ-
redygtige end andre. Hverken Maos Kina eller Sovjetunionen, for at tage Wittfog-
gels to moderne yndlingseksempler, var kendt for deres bæredygtige miljøpolitik.
Valget står ikke mellem et demokratisk Athen, der forvandlede Attika til en afpil-
let krop, og et teokratisk Babylon, hvor kunstvandingen fungerer.

Ønsket om bæredygtighed og en tryk fremtid for de næste generationer –
kort sagt: artens overlevelse – er et naturligt instinkt, som mennesket har til fæl-
les med dyrene. Men til forskel fra dyrene har mennesket også evnen til at sætte
spørgsmålstegn ved de eksisterende magtforhold og forestille sig en anden frem-
tid.

PUBLICERET MATERIALE

- Augustus: *Res Gestae* (oversat til norsk af H. Brendeford Andreassen): *Den Guddommelige Augustus' Bragder*. Oslo: Gyldendal, 2020.
- Bekker-Nielsen, T.: *Mare nostrum: Romerne og Middelhavet*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2018.
- Graßl, H.: "Zum Problem der Nachhaltigkeit in der Ressourcenausbeutung im Altertum". I E. Olshausen og V. Sauer (red.): *Die Schätze der Erde: Natürliche Ressourcen in der antiken Welt*. Stuttgart: Franz Steiner, 2012, 137-141.
- Platon: *Kritias* 111b-e, oversat af Thomas Kjeller Johansen i *Platon: Samlede værker*, IV. Kbh.: Gyldendal, 2013.
- Roth, M.T., H.A. Hoffner og P. Michalowski: *Law collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Atlanta: Society for Biblical Literature, 1997.
- Schliephake, C., N. Sojc og G. Weber: "Einleitung". I *Nachhaltigkeit in der Antike: Diskurse, Praktiken, Perspektiven*. Stuttgart: Franz Steiner 2020.
- Vellejus Paterculus: *Historie* 2.89, oversat til dansk af S. Persson og T.E. Rasmussen, *En kortfattet romersk verdenshistorie*, Kbh.: Museum Tusulanum 2010.
- Vibjerg, T., M. Pihl og M.M. Albæk, *Jyllands-Posten*: "Medier sender klagebrev til topministre efter møde med spiontjenester", 18.12.2021.
- Wittfogel, K.A.: *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. New Haven: Yale University Press, 1957.

TØNNES BEKKER-NIELSEN
LEKTOR, DR. PHIL.
INSTITUT FOR HISTORIE
SYDDANSK UNIVERSITET
TONNES@SDU.DK

12 Vibjerg, Pihl og Albæk: "Medier sender klagebrev".